

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В ДРУГІЙ ПОЛ. 1920 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ СІЛ БІЛКИ ТА ВЕЛИКІ ЛУЧКИ)¹

Данилець Юрій Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56032318300

Researcher ID: P-6617-2017

<https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

У даній публікації проаналізовано нововиявлені архівні документи та матеріали періодики з питання розвитку православного руху в другій пол. 1920 року. Автор виокремив для прикладу два населені пункти, де православ'я проявилось ще на початку ХХ ст. Акцентується увага на тому, що в цей період на Підкарпатській Русі ще не було створено православної юрисдикції, був відсутній єпископ та органи управління. Всі ці факти призводили до хаотичності та невпорядкованості православного руху. Автор доводить, що населення, яке вирішило покинути греко-католицьку церкву, не бажало дотримуватися застарілого австро-угорського законодавства. Воно дійсно було дискримінаційним та потребувало негайного реформування. Спираючись на архівні документи у статті простежується думка, що місцева і центральна влада не достатньо уваги приділяли релігійному питанню в краї. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що урядовці та Президент Республіки не виробили чіткої позиції щодо розв'язання можливого релігійного конфлікту на Підкарпатській Русі. Ігнорування законних вимог населення щодо виділення приміщень для молитовних зібрань, призвело до насильних захоплень храмів та церковного майна. У статті аналізується зміст звернень та меморандумів до Президента та урядовців у Празі, в яких православне населення пропонувало своє бачення вирішення складної ситуації. Окремо досліджується позиція греко-католицького духовенства та єпископа на православний рух. Прослідковується поведінка православних священників у названих населених пунктах. Автор приходить до висновку, що радикалізація відносин була спричинена саме рядовими вірниками, котрі не бажали дотримуватися настанов духівників. Дана проблема мало вивчена і вимагає подальших досліджень.

Ключові слова: православний рух, Великі Лучки, Білки, священник, православні, церква.

Постановка проблеми. Відсутність консолідуєного центру православної церкви та постійного єпископа на території Підкарпатської Русі призводило до невпорядкованості та хаотичності православного руху. В кінці літа 1920 р. православним активістам вдалося налагодити контакт із Сербською православною церквою (далі – СПЦ), яка відправила до Чехословаччини (далі – ЧСР) свого представника для вивчення ситуації. Ним виявився єпископ Нішський Досифей (Васич), котрий здійснив неофіційний візит на Підкарпатську Русь в кінці серпня – на початку вересня 1920 р. Сучасні дослідники православної церкви переконують, що візит Досифея мав велике значення, так як він дав підставу вважати СПЦ головною покровителькою у справі церковного відродження. У грудні 1920 р. Архієрейський Собор СПЦ прийняв постанову про направлення згаданого архієрея до ЧСР в якості свого офіційного делегата. У коло обов'язків владики Досифея входило, в тому числі і тимчасове керівництво православними громадами на Підкарпатській Русі. Однак, черговий візит делегату вдалося здійснити тільки в серпні 1921 р., коли було засновано сербську юрисдикцію та створено її керівні органи в краї. Найбільш яскраво проблеми міжконфесійних відносин проявилися на прикладі двох населених пунктів – с. Білки та с. Великі Лучки в тодішній Березькій жупі.

Крайова влада не змогла (або не хотіла) локалізувати релігійний конфлікт, котрий вийшов на новий рівень протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток православної церкви на Підкарпатській Русі на початку 1920-х рр. вивчався в загальному контексті історії церкви в ЧСР, так і в регіональному зрізі. Слід відзначити найновіше монографічне видання чеського історика П. Марєка [Marek, 2020], яке написане із залученням широкого спектру джерельної бази празьких архівів. Окремі аспекти проблеми досліджували українські дослідники В. Бурега [Бурега, 2009], Ю. Данилець [Данилець, 2009; Danilec, Marek, 2019], В. Кічера [Кічера, 2019], Д. Поп та Т. Волошин [Поп, Волошин, 2010], М. Палінчак [Палінчак, 1996]. Загальну характеристику розвитку православної церкви на Закарпатті в ХХ ст. подано в працях церковних істориків: ієромонаха Сергія (Цьоки) [Сергий (Цьока), 2013], ігумена Гавриїла (Кризини) [Гавриил (Кризина), 1999], прот. В. Максимішинця [Максимішинець, 2004]. Цікавилися релігійним питанням й сучасники тих подій. Зокрема, можна виокремити праці Ф. Цінека [Cinek, 1926], З. Ашкіназі [Ашкинази, 1926] та В. Григоріча [Grigorič, 1926; 1928]. Історичний розвиток сіл Білки та Великі Лучки подано в красноразумних дослідженнях М. Василиця [Василинець, 2007],

¹ This article was prepared with the support of the Slovak Academic Information Agency.

Ф. Рубіша та В. Рубіш-Чучвар [Рубіш, Рубіш-Чучвар, 2007.]. Разом з тим, слід зазначити, що окремих публікацій про православну церкву в названих населених пунктах в 1920 р. досі не з'явилось.

Автор ставить собі за мету дослідити особливості розвитку православного руху у визначені хронологічні рамки, обмеживши свою увагу двома населеними пунктами. У названих селах православ'я зародилося ще на початку ХХ ст., однак, лише з 1920 р. серед селян почав спостерігатися релігійний конфлікт.

Завданнями даної публікації є з'ясування причин міжконфесійного протистояння, визначення ролі державних органів у нормалізації стосунків на селі та вивчення позиції окремих церковних діячів.

Виклад основного матеріалу. Ужгородський часопис «Русскій православный вѣстникъ» в числі від 9 вересня 1921 р. писав, що під час приїзду єпископа Досифея (Васича) в 1920 р. його «урочисто зустрічало багатотисячне населення» [Преосвященный Досифей, 1921, с. 1]. Кошицький «Slovenský východ» повідомляв, що на прохання місцевих вірників Досифей пообіцяв надіслати на Підкарпатську Русь, після узгодження з чехословацькою владою, окремого сербського єпископа [Srbský pravoslávny biskup Dosifej, 1920, s. 3]. Натомість греко-католицька «Наука» називала єпископа «шизматичним» та критикувала лікаря В. Гомічкова, онука А. Добрянського, за підтримку православного руху [Кто нам помагає? 1920, с. 1]. У іншому дописі редакція зазначала, що «если нишкій сербскій шизматичкій єпископъ съ дозволомъ Праги даже въ военскомъ автомобилѣ могъ объѣздити Подкарпатску Русь...», значить чехи ведуть проти греко-католицької церкви «тайну культурну боротьбу» [Прочъ съ тероромъ! 1920, с. 2]. Автор статті закликав Прагу не засилати «намъ сюда ни сербскихъ ни російскихъ агитаторовъ, ни мадярскихъ ни російскихъ комунистовъ» [Там само]. Як бачимо, газета свідомо ставила в один ряд представників сербської церкви з прихильниками різних політичних напрямків, щоб здискредитувати її в очах населення Підкарпатської Русі.

Празькі «Národní listy» в кількох замітках акцентували увагу на тому факті, що під час перебування єпископа Досифея на Підкарпатській Русі в 1920 р., місцева влада не робили йому перешкод. Однак, як тільки він поїхав, православному священнику із с. Білки – емігрантові Луці Ольховому, котрий приймав єпископа в себе, було наказано в термін 48 годин покинути територію краю. Також був звільнений з посади сільський староста В. Андрашко [Srbský pravoslávny biskup v Karpatské Rusi, 1920, s. 3]. Редакція підкреслювала, що «цей захід має дуже гнітюче враження для всіх православних жителів регіону» [Vurovězení..., 1920, s. 2].

Щодо висилки о. Л. Ольхового із с. Білки, то, на нашу думку, часописи занадто спрощували причини цієї події. Після повернення делегатів із Праги¹, серед яких були і два представники с. Білки (В. Біров та О. Горзов), селяни почали клопотати про дозвіл на почергове богослужіння у храмі. Після відмови

Мукачівської-греко-католицької єпархії, православні вірники просили передати для них одну із двох каплиць, але і в цьому випадку вони отримали негативну відповідь [Борьба..., 1920, с. 1]. Разом з тим, делегати повідомили односельців, що в Чехії і Моравії питання щодо користування церковного майна вирішується на користь більшості мешканців. Хоч ці правила і не поширювалися на Підкарпатську Русь, де продовжувало діяти старе австро-угорське законодавство, вони спровокували серед населення незадоволення. Віцегубернатор у листі до Канцелярії Президента від 7 серпня 1920 р. повідомляв, що делегати, які повернулися із Праги, «поширювали неправдиві відомості про наслідки аудієнції у пана Президента». «Зокрема, вони поширили повідомлення про те, що пан Президент дозволив православним жителям Великих Білок – якщо вони матимуть більшість, щоб насильно перейняли греко-католицьку церкву у своєму селі» [Archiv KPR 1]. Головнослужний з Іршави, щоб упередити можливі конфлікти та захоплення храму, провів роз'яснюючу роботу з священником та лідерами православного руху. Отець Л. Ольховий пояснював чиновнику, що не має можливості виступати проти волі всієї громади та змушений виконувати рішення вірників. Володіючи інформацією, що 8 серпня 1920 р. православні мають намір забрати храм, напередодні жандарми спробували його опечатати. Це спровокувало активізацію селян і проникнення до церкви [Archiv KPR 2]. Після проведення літургії за православним обрядом, вірники залишили споруду.

Зважаючи на те, що крім православних із с. Білки на богослужінні були присутні вірники з інших населених пунктів, жандарми не змогли припинити порушення закону. Вже ввечері до населеного пункту прибув головнослужний у супроводі 25 жандармів з Мукачева та 23 військових з Берегова. Отримавши ключі від культової споруди, було видано наказ заборонити використання храму в неділю 8 серпня 1920 р. Щоб вірники обох напрямків мали можливість відправити літургію, чиновник розпорядився провести богослужіння в двох каплицях з різних частинах села. Того ж дня, за наказом віцегубернатора, в селі було проведено засідання комісії за участі представників окружного керівництва, політичного, поліцейського та шкільного рефератів, греко-католицької та православної церкви. Під головуванням шкільного референта Йозефа Пешака сторони намагалися дійти згоди про почергове богослужіння. Однак, у зв'язку з тим, що греко-католицький священник не мав повноважень приймати такі рішення, референт провів зустріч з єпископом Антонієм (Паппом). Останній категорично відкинув будь-які поступки, посилаючись на канонічні перепони [NA Praha 13]. Таким чином, мирний варіант розв'язання конфлікту не вдалося реалізувати.

За звинуваченням у захопленні храму та погрозам греко-католицькому священнику жандарми заарештували 7 жителів с. Білки, в тому числі сільського старосту. 12 серпня 1920 р. в Меморандумі на ім'я Президента ЧСР представники православного

¹ Православна делегація у складі 24 осіб їздила до Праги в кінці липня – на початку серпня 1920 р. Закарпатці були на аудієнції в

Президента ЧСР Т. Г. Масарика та зустрічалися з кількома членами уряду [Данилець, 2020, с. 323–351].

населення протестували проти переслідування активістів. Автори документу переконували, що місцевий уряд обіцяв «нам, то школу то денегъ на постройку новой церкви, но ничего не далъ». Потім православні спробували домовитися з греко-католиками про почергове богослужіння, а коли їм було відмовлено, то молилися чотири з половиною місяці під відкритим небом. Селяни відкидали будь-яке насильство під час проведення літургії 7 серпня, наголошуючи, що жандарми та військові, котрі прибули до населеного пункту «нашли все въ порядкѣ и никого не трогали» [NA Praha 6]. Підсумовуючи під Меморандумом, представники православних категорично протестували проти «произвольного ареста нашихъ лучшихъ людей» і вимагали їх негайно звільнити. Також висувалася вимога щодо дозволу на проведення богослужінь в храмі, «построенному нашими отцами и нами» [Там само].

Певним заспокоєнням для селян мало послужити розпорядження Шкільного відділу Цивільного управління Підкарпатської Русі щодо передачі в тимчасове користування православним приміщення державної школи. Також жителям с. Білки пропонувалося заснувати, згідно із законом, церковну громаду та приступити до побудови храму. У документі міститься обіцянка щодо асигнування грошової допомоги на зведення церкви [ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 72, арк. 39]. Очевидно дані поступки не задовільнили православних, адже 24 серпня 1920 р. делегати із с. Білки передали Меморандум до Канцелярії Президента та Президії Міністерської Ради в Празі. У фондах архіву Канцелярії Президента Республіки виявлено лист-відповідь на Меморандум на ім'я о. Л. Ольхового від одного із чиновників Президії. У документі зазначалося, що Президія Міністерської Ради звернулася до Міністерства юстиції, яке в свою чергу 24 серпня 1920 р. телеграфувало до прокуратури в Берегові, щоб негайно вивчити причини постійного тримання під вартою громадян, заарештованих у с. Білки. Щодо прохання використання сільського храму, Президія також взяла до відома та підтримала усну заяву депутатів про можливість почергового використання культової споруди. Для вирішення даного питання було надіслано телеграфічний запит до Ужгороду, де віцегубернатор прийняв тимчасову ухвалу в цій справі [Archiv KPR 3].

Незважаючи на обіцянки центральних та місцевих урядів сприяти вирішенню конфлікту, віцегубернатор наполягав на покаранні сільського старости В. Андрашка та священника Л. Ольхового. У листах до Канцелярії Президента Петро Еренфельд зазначав, що перший, будучи православним, «не діяв об'єктивно з цього приводу, як повинен діяти голова села», а тому його пропонувалося звільнити з посади та замінити чеським урядником [Archiv KPR 4]. Щодо священника, то з ним ситуація була більш складною. Із листування Мукачівського греко-католицького єпископа та священника с. Білки о. Віктора Хоми довідуємося, що о. Л. Ольховий прибув до населеного пункту 31 березня 1920 р. Вже через три дні, 2 квітня о. В. Хома просив архієрея зробити все можливе, щоб православні не змогли перебрати у свою власність «ни

церковъ, ни каплицы, ни церковні маетки». Автор листа називає своїх опонентів «такъ названѣ «православнѣ» несоединенні», а власних вірників іменує «правдивими» [ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 36, арк. 8–9]. Підтримуючи звернення священника, єпископ Антоній 5 квітня того ж року просив голову військової адміністрації генерала Марі Паріса, припинити православну агітацію в селі та видалити «чужинців із краю» [Там само, арк. 7]. 19 серпня 1920 р. віцегубернатор, за погодженням з головним служним у Іршаві та жупанатським урядом в Берегові, пропонував висилку православного священника Л. Ольхового як іноземця (українця). Спираючись на результати слідства, голова цивільної адміністрації краю стверджував, що священник міг впливати на людей та порушив обіцянку не вступати до греко-католицького храму [Archiv KPR 2].

Отримавши схвалення з Праги, головним служним уряд в Іршаві вислав священника за межі Підкарпатської Русі [NA Praha 15]. Він поїхав до столиці ЧСР, де подав папери на отримання громадянства. У свою чергу, представники православної громади с. Білки почали надсилати прохання до різних інстанцій, з вимогою повернути о. Л. Ольхового до населеного пункту. Наприклад, у листі до Шкільного реферату в Ужгороді вони наголошували, що «за священникомъ, которого у насъ убрали, мы не находимъ ни какой вины, ибо политической агитацией онъ не занимался» [ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 33, арк. 1–2]. Незважаючи на негативне ставлення віцегубернатора до питання надання о. Л. Ольховому чехословацького громадянства, він його все таки отримав 4 квітня 1921 р. [Archiv KPR 5]. Окрім 7 селян, звинувачених прокуратурою та притягнутих до відповідальності «за злочин участі у насильстві щодо приватних осіб і порушення громадського порядку», було порушено кримінальну справу проти ще 19 жителів с. Білки за дрібніші провини. Після завершення слідства, 23 серпня 1920 р. заарештовані були звільнені з-під варті [NA Praha 8]. Інформація про подальші дії проти православних активістів нами не виявлено.

Завдяки клопотанню Івана Мондича 13 серпня 1920 р. до с. Великі Лучки із Праги прибув священник Іван Ілечко. Він походив із с. Костяшин (нині Люблінське воєводство, Польща). Навчався в дяківській школі при Яблочинському Свято-Онуфрійському монастирі на Холмщині [Данилець, 2015, с. 143]. Після рукоположення в священницький сан служив на різних парафіях Галичини та Волині [ДАЗО, ф. 21, оп. 16, спр. 60, арк. 60]. У одній із автобіографій о. І. Ілечко вказував, що його приїзд на Підкарпатську Русь був санкціонований чехословацькою владою [ДАЗО, ф. р – 1490, оп. 4д, спр. 172, арк. 128]. Аналогічно з випадком у с. Білки, вже 17 серпня єпископ Антоній (Пап) звернувся до генерала М. Паріса та П. Еренфельда з протестом проти приїзду православного священника [ДАЗО, ф. 29, оп. 1, спр. 155, арк. 1–3 зв.]. Архієрей інформував, що 22 серпня 1920 р. православні планують захопити тамтешній храм і просив, для унеможливлення даного явища, ввести до села військо. У листі до віцегубернатора окремо вимагалось дати пояснення на

ряд запитань, що стосувалися приїзду священника та ролі окремих білоемігрантських діячів у цих подіях. Єпископ стверджував, що с. Великі Лучки є «чисто гр. кат. приход», в якому бажачі перейти у православ'я складають не більше 30% [Там само, арк. 2].

Хоч влада і відреагувала на попередження єпископа, надіславши відповідне запевнення в його канцелярію та видавши розпорядження військовим, однак інформація сприймалася з недовірою. 20 серпня 1920 р. Мукачівський головнослужбний Кліма здійснив поїзду до Великих Лучок та підготував звіт для жупанату. Добуті ним відомості абсолютно не співпадали із тими, які наводилися в листі єпископа. У першу чергу, спостерігалися різкі відмінності у наведеній статистиці щодо прихильників православної і греко-католицької церков. Кліма підмічав, що за даними окружного уряду із 1453 родин підписалося за православ'я 800. Однак, перевірка на місці показала, що майже все село, за виключенням 24 родин, розірвало зв'язки з греко-католицькою церквою. Таким чином, Антоній (Папп), вимагаючи вислати православного священника із «чисто гр. кат. приходу», допускався помилки, чи свідомо вводив в оману військову та цивільну владу Підкарпатської Русі.

Головнослужбний вважав греко-католицького священника Михайла Бачинського основною причиною переходу у православ'я в селах Великі Лучки, Горонда та Страбичово. В оцінці діяльності священнослужителя чехословацький чиновник використовує терміни «мадярон», «здирик» і т.д. Не підтверджував Кліма також і нібито заклик православного священника І. Ілечка до захоплення храму 22 серпня того ж року, наголошуючи, що селяни сподіваються на рішення уряду та Президента на їхню користь [ДАЗО, ф. 29, оп. 1, спр. 155, арк. 7–8]. Позитивно про діяльність о. І. Ілечка відкликався пізніше і віцегубернатор П. Еренфельд у звіті до Президії Міністерської Ради від 3 вересня 1920 р. «Гарно служить там, закликає людей, які його прямо обожають, поводитись мирно і терпляче чекати рішення про передачу церкви православним» [NA Praha 14].

Попередження Кліми про безпідставність інформації єпископа про захоплення храму були проігноровані. До Великих Лучок було відправлено військову бригаду у складі 30 осіб. 23 серпня 1920 р. головнослужбний повідомляв жупанському уряду в Мукачеві, що в селі було все спокійно і не відбувалося жодного насильства. Жителі висловлювали незадоволення щодо появи у населеному пункті військових, звинувачуючи своїх опонентів у містифікації. «Поява військової асистенції в селі стало причиною найбільших заворушень, населення стверджує, що в селі немає розбійників, щоб на них мусило прийти військо». Селяни сприймали даний крок влади за образу та планували висловити своє незадоволення під час аудієнції до Президента Республіки [ДАЗО, ф. 29, оп. 1, спр. 155, арк. 10].

На початку жовтня 1920 р. на адресу Президента, Президії Міністерської Ради, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства шкільництва і народної освіти (далі – МШіНО) та губернатора Підкарпатської Русі жителі Великих Лучок направили протест, який містив вимоги відміни застарілого австро-угорського законодавства про зміну релігії. Селяни зазначали, що

за розпорядженням цивільної влади всі мешканці подали заяви про перехід у православ'я та сплатили при цьому 6 тис. «мадярських кронь» гербового збору [ДАЗО, ф. 46, оп. 4, спр. 11, на 2 арк. 1 зв.]. Однак, 19 вересня 1920 р. вони отримали наказ від окружного начальника про обов'язковість заявити в 14 денний термін при двох свідках місцевому греко-католицькому священнику про своє бажання вийти з унії. Автори протесту доводили безпідставність даних вимог, наголошуючи, що старе законодавство було спрямоване проти православної церкви та не відповідає демократичним основам нової республіки [NA Praha 16].

Місцева влада прекрасно усвідомлювала чим може закінчитися конфлікт у селі, яке в більшості свого населення оголосило про перехід у православ'я. Вже 8 жовтня 1920 р. шкільний референт Йозеф Пешек у конфіденційному листі звітував Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі про стан справ у с. Великі Лучки. За словами чиновника, у особистих розмовах із селянами він намагався переконати їх у дотриманні законодавства про культури [NA Praha 9]. Прагнучи знизити градус напруги в населеному пункті віцегубернатором 16 листопада 1920 р. було видано наказ про передачу у користування православних одного класу в державній народній школі для проведення «богослуження гр. восточного обряду в днях воскресеній «праздничных» [NA Praha 10].

Половинчасті заходи влади не давали результатів. 24 листопада 1920 р. Мілош Червінка, «як уповноважений представник інтересів православної церкви в Чехословацькій Республіці та на Підкарпатській Русі», звернувся до Президії Міністерської Ради з листом щодо подій у с. Великі Лучки. Він звинуватив місцеве Цивільне управління в порушенні прав православних та потуранні греко-католицьким священникам, які нібито просякнуті мадяронським духом і працюють для відновлення угорського панування та відокремлення Підкарпатської Русі від Чехословаччини [NA Praha 11]. Окремо в листі висувалися звинувачення проти о. М. Бачинського, якого М. Червінка називав ворогом республіки. Стосовно ситуації в с. Великі Лучки з культовим приміщенням, то автор стверджував, що виділена школа не може задовольняти в повній мірі потреб православних. Приміщення дійсно було невелике, воно могло вмістити не більше 50–60 осіб. У той же час, у селі проживало близько 5 тис. православних вірників. М. Червінка інформував Президію Міністерської Ради, що до Праги прибув православний священник І. Ілечко, котрий повідомив про намір селян перебрати храм у своє володіння. У зв'язку з цим, автор листа просив прийняти відповідні міри, щоб не допустити насильства в даному населеному пункті [Там само].

Таким чином, центральна влада у Празі була добре інформована про реальний стан справ в с. Великі Лучки, однак, не зробила жодного кроку для вирішення питання. На нашу думку, радикалізації серед населення можна було уникнути надавши православним більше приміщення для богослужіння. За інформацією Президії Міністерської Ради, 28 листопада 1920 р., після нетривалих суперечок з о. М. Бачинським та його помічником, православні

відібрали ключі від храму та ввійшли до приміщення. о. І. Ілечко освятив церкву та провів у ній літургію [NA Praha 7]. Кошицький «Slovenský východ» повідомляючи про цю подію наголосив, що храм було пересвячено, бо «все населення перейшло у православну віру» [Vo Vel'kých Lúčkach, 1920, s. 4]. Празький «Čas» присвятив подіям у Великих Лучках передовицю в номері від 24 грудня 1920 р. Редакція визнавала, що причини православного руху в с. Великі Лучки криються в цілому ряд причин. Разом з тим, часопис вважав, що на Підкарпатській Русі існує релігійна свобода, яка виражається у вільному праві змінювати церковну приналежність, відправляти обряди, будувати храми тощо. Загалом автор допису підтримував позицію влади щодо дотримання діючого законодавства та покладав завдання для його зміни на майбутній автономний сейм [Veliké Lúčky..., 1920, s. 1]. Храм перебував у руках православних до 8 грудня 1920 р. Тоді з Мукачева було відправлено військову бригаду, яка конфіскувала ключі від споруди та заборонила проводити в церкві богослужіння [Там само]. «Národní listy» інформували, що нібито військові хотіли схопити православного священника, але селяни цього не дозволили [V obse..., 1920, s. 2].

Очевидно, що події в с. Великі Лучки призвели до підготовки православними Підкарпатської Русі нового Меморандуму на ім'я Президента Республіки від 8 грудня 1920 р. У вступній частині документу піднімалося питання вигнання із с. Білки священника Л. Ольхового та зняття з роботи старости населеного пункту В. Андрашка, «всякого рода прит'єсненія народа со стороны администрации и жандармовъ», нерозуміння Прагою потреб православних та небажання йти їм на зустріч [NA Praha 12].

Автори Меморандуму прослідкували історичні основи православ'я на Підкарпатській Русі, показали його становище після укладення Ужгородської унії та переслідування початку ХХ ст. Всі сподівання щодо вільного розвитку православної церкви, згідно із текстом документу, населення поклало на празьке «правительство, руководимое чистымъ демократизмомъ». Наголошувалося, що православний рух «принимаетъ стихійные размѣры и что съ этимъ движеніемъ слѣдуетъ серйозно считаться», підписанти висували ряд вимог до влади, які зводилися до чотирьох пунктів. 1) Заява уряду, що питання православ'я на Підкарпатській Русі вважається відкритим, так як «народъ былъ... силой и тероромъ переведенъ на унію съ Римомъ и насильственно въ унію держанъ; съ водвореніемъ настоящей вѣроисповѣдной свободы насиліе въ пользу унії прекратилось и всякій не признающій себе на дѣлѣ уніятимъ имѣетъ полное право требовать, чтобы его признали формально православнымъ» [Archiv KPR 6]. Для реалізації пропонуваного пункту, автори Меморандуму пропонували внести зміни до закону від 1868 р., надавши право населенню самому визначати свою релігійну приналежність. «Желающий остаться православнымъ долженъ просто заявить политическимъ властямъ, къ какому вѣроисповѣданію желаетъ онъ принадлежать, правительство же гарантируетъ при этомъ актѣ полную свободу и заявляетъ, что этотъ актъ не является переходомъ изъ

одного вѣроисповѣданія въ другое, но просто констатированіемъ факта» [NA Praha 12]. У пункті 3 розглядалося питання церковного майна, яке вимагалось передати у власність церковним громадам. «Всякое имущество церковное признается имуществомъ церковныхъ общинъ, а не имуществомъ церкви». Тобто, у даному випадку йдеться про те, що не єпархіальна влада має бути власником усього майна, а саме окрема церковна громада повинна мати на нього права. Наприкінці документу піднімалося питання сприяння приїзду із Сербії єпископа та православних священників [Там само]. Таким чином, більшість вимог, які висувалися в Меморандумі, вже раніше порушувалися представниками православного населення перед урядом і Президентом. Щодо реформування законодавства, то воно безперечно потребувало зміни, адже суперечило демократичним вимогам часу.

Меморандум було підписано представниками 55 православних сіл та передано особисто Президенту під час аудієнції 13 грудня 1920 р. трьома делегатами із Підкарпатської Русі: В. Гомічковим, І. Мондичем та ієромонахом Матфеєм (Вакаровим). Референт Канцелярії Президента у справах Підкарпатської Русі Йозеф Патеїдл склав детальний звіт про переговори, акцентувавши на основних аспектах. На початку розмови В. Гомічков зазначив, що незважаючи на обіцянку, яку делегати отримали під час аудієнції у голови Президії Міністерської Ради в червні 1920 р., православний сербський єпископ так і не приїхав на Підкарпатську Русь. Головною перешкодою цьому, за словами членів делегації, було зволікання чехословацького уряду щодо налагодження контактів із владою у Белграді. Делегати скаржилися на переслідування православних з боку цивільної адміністрації Підкарпатською Русі. «Проти мирного населення, яке хоче перебрати у свою власність колишні греко-католицькі храми, в тих селах, де воно має переважну більшість, вони відправляють війська» [NA Praha 3]. Наводилися приклади сіл Великі Лучки, Білки, Іза, Данилово, Чумалово. «Люди не розуміють, чому проти них направляєтьс я армія, якщо народ поводитьс я цілком мирно». Окремо делегати говорили про висилку священника Л. Ольхового з с. Білки та просили Президента підтримати його клопотання про отримання чехословацького громадянства. У звіті Й. Патеїдла знаходимо також відомості про реакцію Т. Г. Масарика на текст Меморандуму та усні повідомлення членів делегації. Президент заявив, що австро-угорське законодавство безперечно потребує уніфікації, у зв'язку з чим, він доручив відповідним органам влади зайнятися даним питанням. Разом з тим, він наголосив, що релігійне питання знаходиться виключно у віданні автономної влади Підкарпатської Русі, яка повинна його розглянути та упорядкувати через власний сейм. До компетенції названого органу, за словами Президента, мали відійти і майнові відносини між церковними організаціями. Виршуючи практичні питання щодо надання православним можливості відправляти богослужіння, Т. Г. Масарик пропонував досягненням компромісів на почергове богослужіння у тих селах, де останні мали більшість. Щодо тих населених пунктів, де православні складали

абсолютну більшість (наприклад с. Великі Лучки), глава ЧСР допускав, що «за втручання наших органів влади та взаємною згодою, місцеві храми могли б тимчасово залишатися у користуванні православними» [Archiv KPR 7]. Стосовно контактів із урядом Югославії щодо приїзду єпископа, Президент заявив про цілковиту підтримку цієї ідеї та пообіцяв її вирішити в найближчий час.

Крім аудієнції у Т. Г. Масарика, делегати також відвідали керівника чехословацького уряду Яна Черного. Останній зокрема відмітив, що вирішення даного питання вкрай необхідне в найближчі строки, позаяк його ігнорування може призвести до відкритого конфлікту між православним населенням та чехословацькими адміністративними органами [NA Praha 1]. Щоб розробити спільний план дій для уніфікації законодавства та недопущення конфліктів між православними та греко-католиками голова Президії Міністерської Ради розпорядився скликати нараду за участі представників Міністерства внутрішніх справ, Міністерства зовнішніх справ, Міністерства уніфікації законів та адміністративної організації Чехословаччини, працівників Президії та Канцелярії Президента [Там само]. Таким чином, чехословацькі урядовці в цілому обіцяли врегулювати питання щодо релігійного життя на Підкарпатській Русі, однак їхні рішення були досить суперечливими і мали неоднозначні наслідки.

На візит представників православних громад до Праги відреагувала столична преса. «Národní politika» зазначала, що православні незадоволені діяльністю губернатора Г. Жатковича, який відправляє проти них військо. «Угорські агенти користуються цією ситуацією, промовляючи: «Отже, Ви бачите, при угорській владі ви мали релігійну свободу, а тепер чехи її від вас відбирають». На думку редакції часопису, адміністративна влада на Підкарпатській Русі «фактично працює на руку ворогу». Стосовно зустрічі з чехословацькими урядовцями, газета відмітила слова Т. Г. Масарика про необхідність захисту свобода віросповідання та Я. Черного, який «не схвалює терору і пообіцяв покровительство населенню». У статті також подано інформацію, що делегація православних зустрічалася з міністром освіти [Zastupci..., 1920, s. 1]. Однак, про останній факт нами не виявлено документальних джерел. «Národní listy» повідомили про візит до редакції двох членів делегації, які розповіли про аудієнцію до Президента ЧСР та зміст поданого йому Меморандуму. Часопис характеризував населення Підкарпатської Русі як працююче, віддане, вірне та лояльне республіці. «Але вони також віддані – можливо навіть фанатичні – своїй православній вірі», йдеться у статті. Підводячи підсумки, газета наголошувала, що зважаючи на складні життєві умови на Підкарпатській Русі, не можна допускати ще їхнього погіршення, через підживлення «жорстоких релігійних суперечок» [Pro svobodu..., 1920, s. 4]. Отже, названі часописи досить позитивно оцінювали православний рух та стояли на позиції врегулювання

церковного життя в автономії.

Візит делегації до Праги 13 грудня 1920 р. мав певні результати. Про це свідчить листування крайових урядовців Підкарпатської Русі з представниками центральної влади. 26 грудня 1920 р. шкільний референт Й. Пешек переконував Президію МШіНО в необхідності в найкоротші строки провести уніфікацію законодавства щодо зміни релігійної приналежності, прививши його до чеських взірців. На думку урядника, такі зміни б могли навести порядок в краї до часу обрання автономного сейму. Наприкінці документу Й. Пешек зазначав, що розмовляв у даній справі з губернатором, який не підтримав його пропозицій. Г. Жаткович вважав, що дане питання повинен розглядати тільки сейм [NA Praha 4]. Наприкінці грудня 1920 р. влада дозволила приїзд до с. Білки православного священника Олексія Ванека з Праги. На прохання місцевих вірників, протоіерей освятив сільський храм та відправив необхідні треби [Archiv KPR 9; ДАЗО, ф. 14, оп. 1, спр. 37, арк. 28–29 зв.].

До Президії Міністерської Ради зверталися не тільки православні, але й греко-католики. Зокрема, нашу увагу привернув лист Антонія (Папа) від 1 грудня 1920 р., в якому керівник єпархії окреслював масштаби православного руху та давав йому оцінку. За його словами, «на території Підкарпатської Русі переслідуються переважаюча греко-католицька релігія, церква та віра руського народу». «Політичні та релігійні агітатори москвофільського, більшовицького та анархістського напрямку переїхали до нас з-за кордону і зараз агітують по селах під виглядом національної організації» [Archiv KPR 8]. Архієрей вважав, що виступи «проти церкви, віри та духовенства» проводяться і поширюються за пасивного споглядання «представників місцевої адміністрації або з їх дозволу, а в багатьох випадках навіть із схвалення». Таким чином, єпископ фактично звинувачував чехословацьку владу у сприянні православному руху. «Носієм цього переслідування віри» Антоній (Папп) називав частину сільського населення, «яка збурилася під впливом недобросовісних агітаторів та заволоділа церковним майном та спорудами». Прослідковуючи хронологію православного руху, єпископ зауважував, «що під час угорсько-більшовицької революції лише у трьох парафіях правовий порядок був порушений», а за «румунської окупації право греко-католицької церкви» було забезпечено. Разом з тим, керівник єпархії критикував уряд, що з часу «чехословацької окупації та адміністрації» 11 священників було переслідувано «підкупленими агітаторами». Привертає увагу той факт, що Антоній (Папп) визначає включення Підкарпатської Русі до складу ЧСР як окупацію, що певним чином характеризує його політичні погляди. У листі названо 15 населених пунктів, де, за словами єпископа, храми та церковне майно «стали жертвою цього анархічного руху»¹.

Покликаючись на відповідні параграфи закону від 1868 р., автор листа вважав незаконними перехід у

¹ Марамороська жупа: Нижній Бистрий, Нижнє Селище, Горінчово, Нанково, Данилово, Іза, Кошельово, Липча, Кричово, Теребля, Уйбарово, Вонігово, Занде, Лисичово та Великі Лучки (жупа Берг).

православ'я, наголошуючи, що вірники de jure і надалі залишаються греко-католиками. Наприкінці документу єпископ висував до влади три вимоги: 1) повернення храмів та церковного майна; 2) енергійне втручання «проти терору та переслідування нашої віри, священників та віруючих», забезпечення щодо них дотримання законів; 3) вигнання з території Підкарпатської Русі «москвофільських політичних та релігійних агітаторів» [Archiv KPR 8].

Висновки. Таким чином, православний рух в другій пол. 1920 р. мав неупорядкований характер. Населення, що виходило з греко-католицької церкви, не бажало дотримуватися застарілого австро-угорського законодавства. Цей факт, в свою чергу, ставив їхні переходи поза юридичне поле і не визначався ні Мукачівською греко-католицькою єпархією, ні окремими місцевими

чиновниками. На прикладі двох населених пунктів можна говорити про прагнення селянства діяти в межах законодавчих норм, спроби досягнути компромісу за посередництвом крайової та центральної влади. Разом з тим, аналіз документів празьких та місцевих архівів дає підстави стверджувати, що урядовці та Президент Республіки не виробили чіткої позиції щодо розв'язання можливого релігійного конфлікту на Підкарпатській Русі. Вони зволікали, надаючи обіцянки різноманітного харак-теру представникам обидвох релігійних спільнот. На ділі спостерігалася інертність та спроба перекласти всю відповідальність на губернатора та майбутній автономний сейм. Відсутність належної уваги з боку держави призвела до загострення ситуації, яка в подальші роки вилилася в справжню «релігійну війну».

Список використаних джерел

Архівні документи

- Archiv KPR 1 – Archiv Kanceláře prezidenta republiky (Archiv KPR), f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. П. Еренфельд, 7 серпня 1920 р., KPR.
- Archiv KPR 2 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. П. Еренфельд, 19 серпня 1920 р., KPR.
- Archiv KPR 3 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. KPR, 24 серпня 1920 р., Л. Ольховому.
- Archiv KPR 4 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. П. Еренфельд, 9 серпня 1920 р., KPR.
- Archiv KPR 5 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 311, inv. č. 219, MV, 16 квітня 1921 р., KPR.
- Archiv KPR 6 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Меморандум, 8 грудня 1920 р., KPR.
- Archiv KPR 7 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Протокол KPR, 13 грудня 1920 р.
- Archiv KPR 8 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Антоній (Папп), 1 грудня 1920 р., PMR.
- Archiv KPR 9 – Archiv KPR, f. KPR, sign. 653042/64, Česká církev pravoslavná v ČSR, 1920–1964 (nezpracováno). Мілош Червінка до KPR, 31 січня 1921 р.
- NA Praha 1 – Národní archiv, Praha (NA Praha), f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Звіт МШІНО, 11 березня 1921 р.
- NA Praha 2 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Меморандум, 8 грудня 1920 р., KPR.
- NA Praha 3 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Протокол KPR, 13 грудня 1920 р.
- NA Praha 4 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, k. 3884. Й. Пешек, 26 грудня 1920 р., МШІНО.
- NA Praha 5 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, k. 3884. Меморандум, 8 грудня 1920 р., KPR.
- NA Praha 6 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Документ від 12 серпня 1920 р.
- NA Praha 7 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Звіт PMR, 19 березня 1921 р.
- NA Praha 8 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Звіт PMR, 23 вересня 1920 р.
- NA Praha 9 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Й. Пешек, 8 жовтня 1920 р., Президії ЦУ ПР.
- NA Praha 10 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Й. Пешек, 16 листопада 1920 р., В. Лучки.
- NA Praha 11 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. М. Червінка, 24 листопада 1920 р., PMR.
- NA Praha 12 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Меморандум, 8 грудня 1920 р., KPR.
- NA Praha 13 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. П. Еренфельд, 9 серпня 1920 р., PMR.
- NA Praha 14 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. П. Еренфельд, 3 вересня 1920 р., PMR.
- NA Praha 15 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. П. Еренфельд, 13 вересня 1920 р., PMR.
- NA Praha 16 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Протест, 3 та 7 жовтня 1920 р., PMR, KPR.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 14, оп. 1, спр. 37, на 29 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 16, спр. 60, на 187 арк.
- ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 33, на 2 арк.
- ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 36, на 8 арк.
- ДАЗО, ф. 29, оп. 1, спр. 155, на 16 арк.
- ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 72, на 68 арк.
- ДАЗО, ф. 46, оп. 4, спр. 11, на 2 арк.
- ДАЗО, ф. р – 1490, оп. 4д, спр. 172, на 198 арк.

Література

- Cinek, F., 1926. *K náboženské otázky v pavních letech naši samostatnosti, 1918 – 1925*, Olomouc, 316 s.
- Danilec, J., Marek, P., 2019. Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dositheus (Vasić) in Czechoslovakia in 1920 – 1926, *Kultúrne dejiny / Cultural History*, №2, pp. 233–263.
- Grigorič, V., 1926. *Pravoslavná církev v republice československé*. 1. vyd. Praha: V. Čerych, 128 s.
- Grigorič, V., 1928. *Pravoslavná církev v republice československé*. 2. vyd. Praha: V. Čerych, 176 s.

- Marek, P., 2020. «*Obtížný cizinec*». *Vladyka srbské pravoslavné církve Dositej a meziválečné Československo (1920 – 1939)*, Olomouc: UP v Olomouci, 390 s.
- Pro svobodu vyznání v Podkarpatské Rusi, 1920, *Národní listy*, 17 prosince, s. 4.
- Srbský pravoslavný biskup Dosifej, 1920, *Slovenský východ*, 12 septembra, s. 3.
- Srbský pravoslavný biskup v Karpatské Rusi, 1920, *Národní listy*, 16 září, s. 3.
- V obce Veliké Lúčky, 1920, *Národní listy*, 13 prosince, s. 2.
- Veliké Lúčky a pravosláví v Podkarpatské Rusi, 1920, *Čas*, 24 prosince, s. 1.
- Vo Veľkých Lúčkach, 1920, *Slovenský východ*, 15 decembra, s. 4.
- Вывожені православного кнѣзе», 1920, *Národní listy*, 22 září, s. 2.
- Zastupci Karpatské Rusi v Praze, 1920, *Národní politika*, 15 prosince, s. 1.
- Ашкинази, З., 1926. *Православное движение въ Подкарпатской Руси*, Ужгород: Типография Школьной помощи 40 с.
- Борьба за церковь, 1920, *Русская земля*, 19 августа, с. 1.
- Бургеа, В., 2009. Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919 – 1922), *Славянский альманах*, с. 207–219.
- Василинець, М. М., 2007. *Білки, село над Боржавою: док.-худож. розповіді*, Ужгород: Карпати, 343 с.
- Гавриил (Кризина), игумен, 1999. *Православная церковь на Закарпатье (век XX)*, Київ, 200 с.
- Данилець, Ю., 2009. *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст.* / Передмова В. Феніча, Ужгород, 376 с.
- Данилець, Ю., 2015. З історії репресій проти православного духовенства на Закарпатті: протоіерей Іоанн Лечко (1883 – 1958), *Pravoslavny teologický sborník*, XLI (26), с. 142–154.
- Данилець, Ю., 2020. У пошуках юрисдикції: православна церква на Закарпатті в 1918 – 1920 рр., *Pravoslavny teologický sborník*, XLVI (31), с. 323–351.
- Кичера, В., 2019. Церковь и государство на Подкарпатской Руси: от ограниченной греко-католического духовенства к компромиссу с чехословацкой властью (1918 – 1924), *Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy*, 22, vol. 1, s. 29–44.
- Кто нам помагає? 1920, *Наука*, 19 септембра, с. 1.
- Максимишинец, В., протоіерей, 2004. *История Православной Церкви в Карпатской Руси*, Ужгород: Лира, 160 с.
- Палінчак, М., 1996. *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-середині 30-х років ХХ століття*, Ужгород, 93 с.
- Поп, Д., Волошин, Т., 2010. *История Подкарпатской Руси через призму христианских идей*, Ужгород, 296 с.
- Преосвященный Досифей, 1921, *Русский православный вѣстникъ*, 9 септембра, с. 1.
- Прочь съ тероромъ! 1920, *Наука*, 26 септембра, с. 2.
- Рубіш, Ф. Ф., Рубіш-Чучвар, В. Ф., 2007. *Великі Лучки: історико-етнографічне дослідження*; перedm. Ю. Ю. Керекеш. 2-е вид., переробл. і доп., Ужгород: Патент, 508 с.
- Сергий (Цюка), иеромонах, 2013. *Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине ХХ столетия*, Липча, 492 с.

References

- Archiv KPR 1 – Archiv Kanceláře prezidenta republiky (Archiv KPR), f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. P. Erenfeljd, 7 serpnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- Archiv KPR 2 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. P. Erenfeljd, 19 serpnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- Archiv KPR 3 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. KPR, 24 serpnja 1920 r., L. Oljkhovomu. (in Czech).
- Archiv KPR 4 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. 618, inv. č. 134. P. Erenfeljd, 9 serpnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- Archiv KPR 5 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 311, inv. č. 219, MV, 16 kvitnja 1921 r., KPR. (in Czech).
- Archiv KPR 6 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Memorandum, 8 ghrudnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- Archiv KPR 7 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Protokol KPR, 13 ghrudnja 1920 r. (in Czech).
- Archiv KPR 8 – Archiv KPR, f. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919), sign. PR 713, inv. č. 895. Antonij (Papp), 1 ghrudnja 1920 r., PMR. (in Czech).
- Archiv KPR 9 – Archiv KPR, f. KPR, sign. 653042/64, Česká církev pravoslavná v ČSR, 1920 – 1964 (nezpracováno). Milosh Chervinka do KPR, 31 sichnja 1921 r. (in Czech).
- NA Praha 1 – Národní archiv, Praha (NA Praha), f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Zvit MShiNO, 11 bereznja 1921 r. (in Czech).
- NA Praha 2 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Memorandum, 8 ghrudnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- NA Praha 3 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 I, k. 796. Protokol KPR, 13 ghrudnja 1920 r. (in Czech).
- NA Praha 4 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, k. 3884. J. Peshek, 26 ghrudnja 1920 r., MShiNO. (in Czech).
- NA Praha 5 – NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, k. 3884. Memorandum, 8 ghrudnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- NA Praha 6 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Dokument vid 12 serpnja 1920 r. (in Czech).
- NA Praha 7 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Zvit PMR, 19 bereznja 1921 r. (in Czech).
- NA Praha 8 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Zvit PMR, 23 veresnja 1920 r. (in Czech).
- NA Praha 9 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. J. Peshek. 8 zhovtnja 1920 r., Prezydiji CU PR. (in Czech).
- NA Praha 10 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. J. Peshek, 16 lystopada 1920 r., V. Luchky. (in Czech).
- NA Praha 11 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. M. Chervinka, 24 lystopada 1920 r., PMR. (in Czech).
- NA Praha 12 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Memorandum, 8 ghrudnja 1920 r., KPR. (in Czech).
- NA Praha 13 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. P. Erenfeljd, 9 serpnja 1920 r., PMR. (in Czech).
- NA Praha 14 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. P. Erenfeljd, 3 veresnja 1920 r., PMR. (in Czech).
- NA Praha 15 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. P. Erenfeljd, 13 veresnja 1920 r., PMR. (in Czech).

- NA Praha 16 – NA Praha, f. PMR, sign. 263, kart. 142, sv. 743-15. Protest, 3 ta 7 zhovtnja 1920 r., PMR, KPR. (in Czech).
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskoi oblasti (DAZO), f. 14, op. 1, spr. 37 [State Archives of the Transcarpathian region (SATR), f. 14, descript. 1, case. 37], na 29 ark. (in Czech).
- DAZO, f. 21, op. 16, spr. 60 [SATR, f. 21, descript. 16, case. 60], na 187 ark. (in Czech, in Russian).
- DAZO, f. 28, op. 3, spr. 33 [SATR, f. 28, descript. 3, case. 33], na 2 ark. (in Russian).
- DAZO, f. 28, op. 3, spr. 36 [SATR, f. 28, descript. 3, case. 36], na 8 ark. (in Czech, in Russian).
- DAZO, f. 29, op. 1, spr. 155 [SATR, f. 29, descript. 1, case. 155], na 16 ark. (in Czech, in Russian).
- DAZO, f. 29, op. 3, spr. 72 [SATR, f. 29, descript. 3, case. 72], na 68 ark. (in Czech, in Russian).
- DAZO, f. 46, op. 4, spr. 11 [SATR, f. 46, descript. 4, case. 11], na 2 ark. (in Russian).
- DAZO, f. r – 1490, op. 4d, spr. 172 [SATR, f. r – 46, descript. 4d, case. 172], na 198 ark. (in Russian).
- Ashkinazi, Z., 1926. *Pravoslavnoe dvizhenie v" Podkarpatskoj Rusi* [Orthodox movement in Subcarpathian Rus], Uzhhorod: Tipografija Shkol'noj pomoshhi 40 s. (in Russian).
- Bor'ba za cerkov' [Struggle for the Church], 1920, *Russkaja zemlja*, 19 avgusta, s. 1. (in Russian).
- Burega, V., 2009. *Chechoslovakoe gosudarstvo i pravoslavnoe dvizhenie v Podkarpatskoj Rusi (1919 – 1922)* [The Czechoslovak State and the Orthodox Movement in Subcarpathian Rus (1919 – 1922)], *Slavjanskij al'manah*, s. 207–219. (in Russian).
- Cinek, F., 1926. *K náboženské otázce v pavnich letech naši samostatnosti, 1918 – 1925*, Olomouc, 316 s. (in Czech).
- Danilec, J., Marek, P., 2019. Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dositheus (Vasić) in Czechoslovakia in 1920 – 1926, *Kulturne dejiny / Cultural History*, №2, pp. 233–263. (in English).
- Danylets, Yu., 2009. *Pravoslavna cerkva na Zakarpatti u pershij polovyni XX st.* [The Orthodox Church in Transcarpathia in the first half of the twentieth century] / Peredmova V. Fenycha, Uzhhorod, 376 s. (in Ukrainian).
- Danylets, Yu., 2015. Z istorii represii proty pravoslavnogo dukhovenstva na Zakarpatti: protoierei Ioann Ilechko (1883 – 1958) [From the history of repressions against the Orthodox clergy in Transcarpathia: Archpriest Ioann Ilechko (1883 – 1958)], *Pravoslavny teologický sborník*, XLI (26), s. 142–154. (in Ukrainian).
- Danylets, Yu., 2020. U poshukakh jursydykciji: pravoslavna cerkva na Zakarpatti v 1918 – 1920 rr. [In Search of Jurisdiction: The Orthodox Church in Transcarpathia in 1918 – 1920], *Pravoslavny teologický sborník*, XLVI (31), s. 323–351. (in Ukrainian).
- Gavriil (Krizina), igumen, 1999. *Pravoslavna cerkva na Zakarpatt'e (vek XX)* [Orthodox Church in Transcarpathia (XX century)], Kiïv, 200 s. (in Russian).
- Grigorič, V., 1926. *Pravoslavna cirkve v republice československé*. 1. vyd. Praha: V. Čerych, 128 s. (in Czech).
- Grigorič, V., 1928. *Pravoslavna cirkve v republice československé*. 2. vyd. Praha: V. Čerych, 176 s. (in Czech).
- Kichera, V., 2019. Cerkov' i gosudarstvo na Podkarpatskoj Rusi: ot ogranichenij greko-katolicheskogo duhovenstva k kompromissu s chechoslovakoj vlast'ju (1918 – 1924) [Church and state in Subcarpathian Rus: from restrictions to compromise between Greek Catholic clergy and Czechoslovak authorities (1918 – 1924)], *Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy*, 22, vol. 1, s. 29–44. (in Russian).
- Kto nam pomagae? [Who is helping us?] 1920, *Nauka*, 19 septembra, s. 1. (in Russian).
- Maksimishinec, V., protoierej, 2004. *Istorija Pravoslavnoj Cerkvi v Karpatskoj Rusi* [History of the Orthodox Church in Carpathian Rus], Uzhhorod: Lira, 160 s. (in Russian).
- Marek, P., 2020. «Obtížný cizinec». *Vladyka srbské pravoslavné cirkve Dositej a meziválečné Československo (1920 – 1939)*, Olomouc: UP v Olomouci, 390 s. (in Czech).
- Palinchak, M., 1996. *Derzhavno-cerkovni vidnosyny na Zakarpatti ta v Skhidnij Slovacchyni v 20-seredyni 30-kyh rokiv XX stolittja* [State-church relations in Transcarpathia and Eastern Slovakia in the 1920s and mid – 1930s], Uzhhorod, 93 s. (in Ukrainian).
- Pop, D., Voloshin, T., 2010. *Istorija Podkarpatskoj Rusi cherez prizmu hristianskih idej* [History of Subcarpathian Rus through the prism of Christian ideas], Uzhhorod, 296 s. (in Russian).
- Preosvjashennyj Dosifej [Right Reverend Dositheus], 1921, *Russkij pravoslavnyj vrstnik*, 9 sentjabrja, s. 1. (in Russian).
- Pro svobodu vyznání v Podkarpatské Rusi, 1920, *Národní listy*, 17 prosince, s. 4. (in Czech).
- Proch' s" terorom"! [Away with terror!] 1920, *Nauka*, 26 septembra, s. 2. (in Russian).
- Rubish, F. F., Rubish-Chuchvar, V. F., 2007. *Velyki Luchky: istoriko-etnografichne doslidzhennja* [Velyki Luchky: historical and ethnographic research]; peredm. Ju. Ju. Kerekesh. 2-e vyd., pererobl. i dop., Uzhhorod: Patent, 508 s. (in Ukrainian).
- Sergij (C'oka), ieromonah, 2013. *Pravoslavie i inocheskaja zhizn' v Zakarpatt'e v pervoj polovine XX stoletija* [Orthodoxy and monastic life in Transcarpathia in the first half of the 20th century], Lipcha, 492 s. (in Russian).
- Srbský pravoslavný biskup Dosifej, 1920, *Slovenský východ*, 12 septembra, s. 3. (in Slovak).
- Srbský pravoslavný biskup v Karpatské Rusi, 1920, *Národní listy*, 16 září, s. 3. (in Czech).
- V obce Veliké Lúčky, 1920, *Národní listy*, 13 prosince, s. 2. (in Czech).
- Vasilinec', M. M., 2007. *Bilki, selo nad Borzhavoju: dok.-hudozh. rozpovidi* [Squirrels, village above Borzhava: doc. stories], Uzhhorod: Karpati, 343 s. (in Ukrainian).
- Veliké Lúčky a pravoslavi v Podkarpatské Rusi, 1920, *Čas*, 24 prosince, s. 1. (in Czech).
- Vo Velkých Lúčkach, 1920, *Slovenský východ*, 15 decembra, s. 4. (in Slovak).
- Vypovězení pravoslavného kněze», 1920, *Národní listy*, 22 září, s. 2. (in Czech).
- Zastupci Karpatské Rusi v Praze, 1920, *Národní politika*, 15 prosince, s. 1. (in Czech).

SUMMARY

THE SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE ORTHODOX MOVEMENT IN SUBCARPATHIAN RUS IN THE SECOND HALF OF THE 1920S (BASED ON THE EXAMPLE OF BILKY AND VELYKI LUCHKY VILLAGES)

Iurii Danylets

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

This paper analyzes the newly discovered archival documents and materials of periodicals focusing on the development of the Orthodox movement in the second half of the 1920s. As an example, the author singled out two localities where Orthodoxy manifested itself yet in the early 20th century. Emphasis is placed on the fact that over this period in Subcarpathian Rus no Orthodox jurisdiction was established and there was neither bishop nor administration. All these facts used to lead to chaos and disorder within the Orthodox movement. The author argues that the population who decided to leave the Greek Catholic Church did not wish to comply with the outdated Austro-Hungarian legislation. It was indeed discriminatory and needed immediate reform. Based on the archival documents, the paper suggests that local and central authorities did not pay sufficient attention to the religious issue in the region. Due to the study of the sources it can be asserted that the government officials and the President of the Republic did not have a well-elaborated position on resolving a possible religious conflict in Subcarpathian Rus. Ignoring the population's legitimate demands for the allocation of premises for prayer meetings, led to the forcible seizure of churches and church property. The paper analyzes the content of the appeals and memoranda to the President and government officials in Prague, in which the Orthodox Christian population offered their vision of resolving the difficult situation. The Greek Catholic clergy's position as well as the bishop's position on the Orthodox movement are studied separately. The author traces the behavior of Orthodox priests in the mentioned localities. It has been concluded that the radicalization of the relations was caused by ordinary believers who did not want to follow the clergy's instructions. This issue is insufficiently explored and requires further research.

Keywords: Orthodox Movement, Velyki Luchky, Bilky, priest, Orthodox Christians, Church.